

ПОЛІТИЧНА АНТРОПОЛОГІЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ПОЛЕ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття присвячена аналізу процесу становлення та інституціоналізації політичної антропології як окремого напрямку політичних досліджень. Особлива увага приділяється досягненням даного напрямку політологічної інтерпретації в дослідженнях соціально-політичних трансформацій перехідних суспільств. Робляться висновки щодо суттєвих перспектив подальшого розвитку антропологічного виміру політологічних досліджень.

Ключові слова: політична антропологія, традиційне суспільство, перехідне суспільство, влада, традиційна політична культура, потестарна етнографія, традиційне володарювання.

Сучасний світ не є результатом практичних зусиль суто сучасних людей або продуктом їхньої натхненної інтелектуальної праці. Не виключенням в даному разі слід вважати й сучасну політичну реальність, її дизайн, раціональність та повсякденність. Адже сучасна політика своєю сутністю є віддзеркаленням *людського минулого*, а окремі її елементи разом з певними формами соціально-політичних відносин можна простежити не лише в архаїчних або традиційних суспільствах, але й навіть в співтовариствах вищих тварин. Одним з базових завдань інтерпретатора процесів політичного розвитку є необхідність відокремлення, в процесі осмислення політико-владних відносин, інститутів та механізмів соціально-політичного контролю, що за своїм походженням та сутністю представляють різні історичні етапи політогенезу. Дану умову неможна вважати факультативною адже саме співвідношення працюючих традиційних та сучасних соціально-політичних інститутів свідчить про ступінь розвитку держави та є одним з не багатьох індикаторів рівня демократичної трансформації перехідного суспільства.

Проблемами дослідження традиційних систем влади та управління: традиційних інститутів, механізмів та технік владного контролю доволі тривалий час займається вкорінена в антропологічні концептуальні площини політологічна субдисципліна – політична антропологія. Співвідношення політологічного та антропологічного в даній студії є доволі цікавим, адже антропологічні концепції інтерпретації політичних феноменів (держави, влади, володарювання та політичне лідерство та ін.) розвивалися, в принципі, незалежно від політичної науки. На думку відомого російського дослідника антропології влади Крадіна М.М.: „...антрополог, що ознайомиться з працями сучасних політичних дослідників здатний віднайти достатньо багато спільного й схожого в механізмах формування й сучасних політичних інститутів [1, с. 6]. Дане твердження вчений-антрополог супроводжує ілюстрацією власного бачення даної подібності: „...при уважному ознайомленні з широко відомими працями присвячених соціал-демократичним партіям західної Європи ХХ ст., все більше й більше схиляється до думки, що з часів перших вождістських номів Шумера та Єгипту мало що змінилося в соціальній практиці людей” [1, с.6].

Немало можна віднайти подібного й в соціально-політичних процесах, розведених істотним проміжком часу, наприклад що стосується антропології або соціології політичних революцій. В разі бажання прискіпливий спостерігач знайде доволі цікаві паралелі в наборі елітних груп, реалізованих механізмах та техніках Великої французької та „Помаранчевої” революцій (Людовік XVI – президент Кучма, жирондисти – „регіонали”, якобінці – „помаранчеві”, Наполеон – „?”). Не менш красномовно зазначає інший відомий дослідник політичної антропології В. Тішков: „...при вивченні складних політій, якими наразі є сучасні суспільства-держави, доволі важливо дослідити не тільки основні конституційно-типологічні конструкції та процедури, чим більше займаються

політологи, а проміжні, додаткові і паралельні політичні структури та їх відношення до „формальної влади”...Необхідно: звернути увагу на політику етнічності та етнічних еліт, проблему лідерства та суперництва, особливо в ситуації швидких інституціональних перетворень, насичених протиріччями й конфліктами; роль індивідуальних акторів соціального простору, на приватні стратегії людей, на процес прийняття рішень на політичній арені, на політичні імпровізації й вибір проектних сценаріїв” [2, с.11].

Разом з тим, авторитетні дослідники, наприклад, Кліффорд Гірц застерігають від спрощення уяви про традиційне, як про примітивне: „Відмінність між традиційними суспільствами, котрі зазвичай вивчаються антропологами, та сучасними суспільствами, в яких вони зазвичай живуть, звикли формулювати в термінах примітивності чи складності. В той час як дану відмінність слід було виражати, фіксуючи той ступінь наступності, що пов’язує давній клубок практик, вірувань, стверджень та емоцій з нинішніми, логічними й прямолінійними системами думки й дії. Я маю на увазі такі речі, як фізика, контрапункт, екзистенціалізм, християнство, інженерна наука, юриспруденція, марксизм, які стали настільки визначальними для нашого ландшафту, що більше ми не можемо уявити собі світ без них або чогось їм подібного” [3].

Не дивлячись на те, що предметний аспект політичної антропології багато у чому виглядає як „історія влади” або історія „переобрамлення одних форм влади та механізмів соціально-політичного контролю на користь інших” сутність та затребуваність даної дисципліни є безумно сучасною. Особливо прикладних рис політична антропологія набуває в дискурсі вивчення проблем, що походять з переважно „незахідного політичного процесу”. В першу чергу це стосується перехідних суспільств та країн, що знаходяться на шляху демократичного розвитку, здійснюють т.зв. „демократичний транзит” та вирішують завдання консолідації „політичної нації”. Немаловажним є значення політичної антропології у випадках, коли класичні ліки процедурно-електоральної демократії не вирішують проблем „осучаснення” політичної системи конкретної країни, що розвивається. Адже нерелекційне запозичення системних елементів державного управління, форм контролю та політичних інститутів (не лише в розумінні інститутів державної влади, але й в розумінні правил гри) часто-густо призводило до певних проблем розвитку конкретної демократії. Особливо це стосувалося країн де існувала традиційна політична культура (ТПК), суттєво міфіологізоване уявлення верховної влади й низький рівень громадянської компетенції. Наслідки „запозичення” в таких випадках набували катастрофічного характеру: „...багатопартійність здатна вилитись у формування партійних структур на родоплемінній або конфесійній основі, а потім – в крупномасштабні міжетнічні чи релігійні конфлікти. Розподіл влади здатний привести до хаосу й безладу (з огляду на те, що традиційним суспільствам не притаманний *інституціональний* принцип розподілу влади), а потім й до встановлення відкритої воєнної хунти й т.д.” [1, с. 7].

Завдячуючи істотному прикладному ресурсу, що ним володіє політична антропологія і як теорій, і як методологія, дана дисципліна зайняла важливе місце в світовій політичній науці. При чому слід зауважити, що, вперше, поняття політичної антропології з’являється з огляду на вплив знання про людську еволюцію на розвиток політичної теорії – „Політична антропологія” (1905). Запропонував дану схему німецький дослідник Людвіг Вольтман, додаткова назва його роботи навіть звучала: „Дослідження про вплив еволюційної теорії на вчення про політичний розвиток народів. Але по суті поява даного терміну ніяк не стала пов’язана із розвитком політ.антропологічної теорії, адже фактично „політична антропологія” Л.Вольтмана не змогла вийти за рамки соціал-дарвіністської теорії людського розвитку та перетворилася на одну з багатьох концепцій, що ставили собі на меті з’ясувати ступінь політичної подібності людських рас й були певний час популярні на початку ХХ ст. [4]

Сучасне розуміння терміну „політична антропологія” прийнято відраховувати від 1959 р., коли авторське визначення нової галузі науки було запропоноване американським антропологом Д. Істоном в журналі „Biennial Review of Anthropology”. Хоча ще задовго до

цього часу, на початку 1940-х р. вийшли в світ декілька фундаментальних праць, що в своїй основі ставили актуальні питання пов'язані з організацією, функціонуванням та інституціоналізацією вождістської влади в деяких африканських суспільствах. Насамперед мова йде про „Нуери”, „Політична організація ануаків Англо-Єгипетського Судана” Е.Еванса-Прічарда та „Африканські політичні системи” – колективний труд британських соціальних антропологів під загальною редакцією того ж самого Е.Еванса-Прічарда й М.Фортеса [5, с 7]. Слід згадати й праці видатного американського антрополога Л.Моргана, що в своїх фундаментальних роботах „Ліга ходеносауні, або ірокезів” та „Давнє суспільство” чи не найперший приділив істотну увагу соціальній організації доісторичних суспільств. Аналізуючи соціальну структуру архаїчного співтовариства, Морган розрізняв дві автономні стадії в політичній еволюції народів: соціальну організацію, засновану на родах, фратріях та племенах, і політичну, засновану на територіальних відносинах й приватній власності. Згідно з Морганом, перехід від родоплемінної організації до держави відбувається в формі „воєнної демократії”. Саме ця робота справила істотне враження на Ф.Енгельса та підштовхнула до написання „Походження родини, приватної власності та держави”, що на думку російського дослідника М.Крадіна було нічим іншим як переказ книги „стихійного матеріаліста” яким був Морган на вірну марксистську інтерпретацію. [1, 32].

Істотною постаттю в історії становлення політичної антропології є французький дослідник Ж.Баландьє, що запропонував у 1967 р. власну працю „Політична антропологія” в якій акцентував увагу на „розповсюдженості політики, її відкриття у всіх соціальних формаціях, включаючи самі примітивні та запропонував „нове політичне прочитання наших власних суспільств” [6]. На думку багатьох дослідників саме йому належить пріоритет в постановці проблеми адаптації та інкорпорації традиційних та сучасних політичних інститутів і структур в нових історичних умовах, що склалися в країнах що розвивалися, причому проблеми не тільки практичної, але й такої, що потребує теоретичного осмислення. Саме Ж.Баландьє, на думку дослідників, спробував, в перше серед західних антропологів, окреслити коло питань, котрі мають пряме відношення до сфери політичної антропології як самостійної галузі науки/дисципліни.

Доволі цікавою виглядає еволюція національних дослідницьких студій політичної антропології, що почали оформлятися в середині минулого сторіччя в інституціоналізовані парадигми досліджень: британський функціоналізм (Е.Еванс-Прічард, М.Фортес, Б.Маліновський, Е.Геллнер та ін.), французький структуралізм та постстуркутралізм (Е.Дюркгейм [9], К.Леві-Стросс, М.Блок, Ж.Баландьє, М.Абелес, П.Бурдьє [8]), американський неоеволюціонізм та неоінституціоналізм (Л.Уайт, Дж.Стюард, Т.Ерл, Ш.Єйзенштадт, П.Андерсон [10], С.Хантінгтон [7]) [11]. Заслуговує на увагу й запропонована Ж.Баландьє схема тенденцій розвитку політичної антропології, з огляду на систему методів, що їх впроваджують дослідники при вивченні традиційної/архаїчної політики. Вчений запропонував виокремлювати 6 теоретико-методологічних підходів: *генетичний підхід* – є першим в історії дисципліни й самим поширеним, ставить перед собою мету дослідження появи інститутів та довгострокової еволюції (поява держави, поява персоніфікованої влади, виникнення механізмів контролю перехід від родоплемінного до сучасного суспільства). *Функціоналістський підхід* – на думку Ж.Баландьє – предметним полем дослідження обирає „політичну організацію” як цілісний феномен. Дослідники даного підходу ідентифікують культурно-соціально-політично-правові інститути, виходячи з інтерпретованих функцій. „Даний хід суджень дозволяє визначити політичні відносини, що виникають на основі організації та системи, але мало сприяє проясненню природи політичного феномену”. *Типологічний підхід* є наступником функціоналістського підходу й ставить на меті визначення типів політичних систем, а також класифікацію форм організації політичного життя. Одним з важливих досягнень даного підходу є створення типології трьох категорій: сегментарних суспільств, централізованих етатистських суспільств та сегментарних держав. *Термінологічний підхід* –

виникає як безумовна необхідність розробки і вироблення фундаментальних категорій. Розробка даного підходу прямим чином пов'язана з визначенням базових понять антропології: політична дія, суперництво, влада, авторитет, адміністрація, посада та з наповненням їх прозорим складом. *Структуралістський підхід* – заміняє генетичне або функціоналістське дослідження вивченням політичного виходячи з структурних моделей. Політичне аналізується в даному разі в аспекті формальних відносин, що надають уяву про владні відносини, реально встановлені поміж індивідуумів та груп. *Динамічний підхід* – частково доповнює структуралістський підхід, допомагає зафіксувати динаміку політичних структур так само як динаміку систем, що їх конститууює. За допомогою даного підходу краще зрозумілою є історія або антропологія розвитку політичних структур-систем [6, с. 23-30].

Окремим здобутком теоретичного розвитку політичної антропології є її радянський напрямок або інтелектуальна течія – потестарно-політична етнографія. Створення та виокремлення в окрему суспільствознавчу дисципліну потестарно-політичну етнографію є заслугою непересічного для радянської школи політичних досліджень вченого – Л.Є. Куббеля. Предметом даного напрямку рефлексій є традиційна політична культура з її традиційними формами соціально-політичного контролю, що в принципі узагальнюється предметом політичної антропології. Але зважаючи на радянський неомарксистський дискурс, згідно з яким політика не з'являється як феномен серед безкласових суспільств, радянські вчені вимушені були вигадувати теоретичні постулати, що певним чином могли співіснувати із радянсько-марксистськими догматами. Доволі цікавим винаходом було розділили політичне та потестарне, владу як *kratos* та влада як *potestas*, політичну культуру та традиційну політичну культуру та ін. Такий розподіл дозволив радянським антропологам продовжувати дослідження проблем інтеграції традиційних соціально-політичних, культурно-економічних та звичаєво-правових структур в країнах що розвиваються в нові політичні інститути, котрі являли собою незалежну (національну) державу.

В своїх працях Л. Куббель постійно наголошував на тотожності понять „потестарно-політична етнографія” та „політична антропологія”, звертаючи увагу дослідників на те, що завданнями потестарної етнографії є „...взаємовідносини загального та особливого в формуванні політичної організації, *політичної структури*, держави; співвідношення об'єктивного та суб'єктивного моментів у становленні влади взагалі і її наступної інституціоналізації; співвідношення етнічного (етнокультурного) і потестарно-політичного в історичному розвитку; тенденції і форми взаємодії традиційних і сучасних потестарних і політичних інститутів і структур у наш час; нарешті, важливим завданням уявляється критичний аналіз політико-антропологічних теорій в зарубіжній науці” [5, с.4]. Отже останнім дослідник не лише не виокремлював запропонований напрямок власного дослідження, а й цілком раціонально ототожнював його направленість з загальним предметом політ.антропологічного *main stream*.

Особливо динамічною є пострадянська школа політичної антропології, котра зосереджена на двох основних теоретико-методологічних підходах: перший, *соціобіології влади*, що є певним розвитком французького постструктуралістської антропологічної традиції; *типології ранніх форм політичного та соціального лідерства; багатолінійної еволюції складних суспільств та виникнення держави*. Другий, має більш практичний сенс та пов'язаний з вивченням *посттрадиційної влади та її ідеології, трайбалізмом, етнічними конфліктами, етнокультурним фактором авторитаризму, патронажно-клієнтальними відносинами* [1, с.48]. Останні доречі отримали кілька змістовних та комплексних досліджень, виконаних з істотним використанням методів політичної антропології. В першу чергу слід відмітити дві роботи: російського дослідника М.Н. Афанасьєва „Клієнтелізм і російська державність: Дослідження клієнтурних відносин, їх ролі в еволюції та занепаді минулих форм російської державності, їх впливу на політичні інститути та діяльність владних груп в сучасній Росії” та українського

дослідника О.А. Фісуна „Демократія, неопатримоніалізм і глобальні трансформації”. Обидві роботи найкращим чином вирізняє те, що вони присвячені достатньо малодослідженій в пострадянській політичній антропології темі: особистих взаємовідносин володарювання та покровительства – відносин постноменклатурних „патронів” та їх „клієнтів” [13], [14]. Розуміння актуальності даної антропологічної феноменології дотичне розумінню того, що сучасні глобальні трансформації відкривають нову хвилю переходів не тільки до демократії, але й до різноманітних форм авторитаризму [14], [15]. Однією з таких форм є так звана автократична форма „патронажного президентства”, що є реалізованою в тому чи іншому вигляді фактично на всьому пострадянському просторі. Залучення політичної антропології до дослідження класичних політологічних предметів не виявляється марним. Методологічне звернення до напруження поміж сучасним та традиційним віддзеркалює сутність політичної антропології. Дослідження патронату та клієнтарності вимагає процесу переосмислення не лише інструментарію класичної політичної науки, але й переосмислення феномену політичного як такого, переінтерпретації його елементів, пов’язаних з повсякденністю політичних механізмів контролю, інституціональних резервів раціоналізації політичного процесу. Адже, як відзначають дослідники, подібне антропологічне переосмислення викликане двома речами: 1) Кордони соціального та політичного виявляються динамічними та нечіткими – політичне виявляється все проникливим. Це оправдовує дослідження мікротехнік влади, що виявляють функціонування владних відносин в серцевині соціально-політичних відносин, що на перший погляд, не пов’язані з політичною сферою. 2) „Антропологічний аналіз переносить нестійкість, несталість, незавершеність, нестабільність у всі сфери і в першу чергу в область соціальних відносин.

Отже, з огляду на вищевказане, слід зазначити, що в разі відсутності дисципліни або студій, пов’язаних з вивченням традиційних форм політичного контролю та проявів традиційної політичної культури, політичний аналіз процесів демократичного розвитку не виконував би своєї функції „барометру політичного розвитку”. Саме розвиток політичної антропології створив той методологічний резерв сучасних парадигм „соціально-політичних змін”, що дозволив відійти від спрощувальних схем аналізу політичних процесів на пострадянському просторі. Невеликий вік політичної антропології, але давні теоретичні традиції антропологічних досліджень створюють добротний фундамент для розвитку даного напрямку політичної науки в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крадин Н.Н. Политическая антропология: учебник [2-е изд., исп. и доп.] / Крадин Н.Н. – М.: Логос, 2004. – 272 с.
2. Тишков В.А. Политическая антропология / Тишков В.А. – СПб.: Russian Studies in the Humanities, 2000. – 335 с.
3. Гирц К. Здравый смысл как культурная система / Г. Гирц // Неприкосновенный запас [Электронный ресурс]. – 2007. – № 4. – Режим доступа : www.magazines.russ.ru.
4. Вольтман Л. Политическая антропология [издание второе исправленное и дополненное] / Людвиг Вольтман. – М.: Белые Альвы, 2000 – 448 с.
5. Куббель Л.Е. Очерки потестарно-политической этнографии / Куббель Л.Е. – М.: Изд-во „Наука”, 1988. – 272 с.
6. Баландые Ж. Политическая антропология / Жорж Баландые. – М.: Научный мир, 2001. – 204 с.
7. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / Сэмюэль Хантингтон. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.
8. Бурдьё П. Социальное пространство: поля и практики / Пьер Бурдьё. – М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2005. – 576 с.
9. Дюркгейм Е. Первісні форми релігійного життя: Тотемна система в Австралії / Еміль Дюркгейм. – К.: Юніверс, 2002. – 242 с.

10. Андерсон П. Переходы от античности к феодализму / Перри Андерсон. – М.: Издательский дом „Территория будущего”: [Серия „Университетская библиотека Александра Погорельского”], 2007. – 288 с.
11. Лурье С.В. Историческая этнология: [учебное пособие для вузов] / Лурье С.В. - М.: Изд-во „Аспект Пресс”, 1997. – 448 с.
12. Афанасьев М.Н. Клиентелизм и российская государственность: исследование клиентарных отношений, их роли в эволюции и упадке прошлых форм российской государственности, их влияния на политические институты и деятельность властвующих групп в современной России: [2-е изд. доп.] / Афанасьев М.Н. - М.: Московский общественный научный фонд, 2000. – 318 с.
13. Бочаров В.В. Антропологическая наука и общество / В.В. Бочаров // Журнал социологии и социальной антропологии [Электронный ресурс]. – 2000. – Том III. – Выпуск 1. – Режим доступа: www.soc.pu.ru.
14. Фисун А.А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации: [монография] / Фисун А.А. – Харьков: Константа, 2006. – 352 с.
15. Брусина О.И. Социально-правовые системы новых среднеазиатских государств в контексте теории правового плюрализма [Электронный ресурс] / О.И. Бусина. – Режим доступа: www.jurant.iea.ras.ru. – Заголовок з титул. екрану.

Крысенко А.В.

**ПОЛИТИЧЕСКАЯ АНТРОПОЛОГИЯ:
КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ ПОЛЕ И ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ
ИССЛЕДОВАНИЙ**

Статья посвящена анализу процессов становления и институциализации политической антропологии как отдельного направления политических исследований. Особенное внимание уделяется достижениям данного направления политологической интерпретации в исследованиях социально-политических трансформаций переходных обществ. Делаются выводы о существенных перспективах дальнейшего развития антропологического измерения политологических исследований.

Ключевые слова: политическая антропология, традиционное общество, переходное общество, власть, традиционная политическая культура, потестарная этнография, традиционное господство.

Krisenko A.

**POLITICAL ANTHROPOLOGY:
CONCEPTUAL FIELD AND INSTITUTIONALIZATION OF STUDIES**

The article is devoted to the analysis of the processes of political anthropology formation and institutionalization as the separate direction of political researches. A special attention is given to the achievements of the given direction of the political science interpretation in the researches of social-political transformation of the transitive societies. The conclusions about essential perspectives of the future developments of anthropological dimension of political researches are made.

Key words: political anthropology, traditional society, transition society, power, traditional political culture, potestal ethnography, traditional domination.